

1 2 3 4 5 6 7 8 13 9 12/
MO NY=6 NE=2 NX=5 FIXED-X PS-IN TE-IN LY-IN
LE
EQUALITY EQUITY RIGHT
FR PS(1,1) PS(2,2) PS(1,2)
FR TE(1,1) TE(2,2) TE(3,3) TE(4,4) TE(5,5) TE(6,6)
FR TE(2,6)
FR TE(3,5) TE(2,5)
FR GA(1,2) GA(1,3) GA(1,4) GA(1,5)
FR GA(2,1) GA(2,5) GA(2,4) GA(2,5)
OU ME-WL TV EF MI FS SS IT=200

GROUP=CZECH REPUBLIC 1995
DA NI=15 NO=375 MA=PM
LA
↓
EOSH R WNEED PAYFAM WORKH KEEP PASSW SEX AGE SELFE ISIEFA INCOME COLLEGE
ISEIRP
RIGHTOR HIPROF
KM FILE=R95-IM.COR
AC FILE=R95-PM.ACO
SE

1 2 3 4 5 6 7 8 13 9 12/
MO NY=6 NE=2 NX=5 FIXED-X PS-IN TE-IN LY-IN
LE
EQUALITY EQUITY RIGHT
FR PS(1,1) PS(2,2) PS(1,2)
FR TE(1,1) TE(2,2) TE(3,3) TE(4,4) TE(5,5) TE(6,6)
FR TE(2,6)
FR TE(3,5) TE(2,5)
FR GA(1,2) GA(1,3) GA(1,4) GA(1,5)
FR GA(2,1) GA(2,5) GA(2,4) GA(2,5)
OU ME-WL TV EF MI FS SS IT=200

7. Změny v percepci chudoby, bohatství a životního úspěchu

Martin Kreidl

7.1 Nerovnosti a jejich postkomunistická proměna

Jedním z celé řady důsledků proměny společenského uspořádání v České republice po roce 1989 byl bezpochyby i prudký nárůst sociálních a ekonomických nerovností. Naše společnost se poprvé po více než padesáti letech dostala do situace zvěšťování společenské diferenciacce (Večerník 1992, 1996a). Spolu s růstem nerovnosti došlo i k proměně procesů, jež jsou jejich zdrojem. Znamenaněválně tedy nejen zvěšťující se diferenciacce, ale jsme svědky i její změny se povahy.

Nejen u nás, ale i v ostatních postkomunistických zemích stejně jako v zavedených demokraciích platí, že zásadní význam pro společenskou stabilitu mají postoje, které k existujícím nerovnostem zaujmají občané. K základním podnětům zdravé fungující společnosti totiž patří hodnotová shoda v tom, jakým způsobem realizovat své touhy a přání po úspěchu, společenském uznání a vzestupu, popřípadě jaká je přijatelná cesta vedoucí k diferenciacce příjmů a majetku. Taková shoda má však přinejmenším dvě stránky. Jednak se musí všichni nebo alespoň podstatná většina lidí shodnout v tom, jaké osobní charakteristiky mají vést ke společenskému vzestupu nebo sestupu, a současně musí panovat shoda týkající se toho, že právě tyto (a žádné jiné) mechanismy skutečně ve společnosti fungují. Jedná se tedy o klasickou otázku legitimity sociálních nerovností. Jestliže se otázka přijatelnosti nerovnosti dostala v poslední době na stůl společnosti vědního zájmu, vědci za to do značné míry právě vývoji ve střední a východní Evropě. Zkušenosti z těchto zemí a rychlost vývoje, kterým procházejí, stávají mnohé minulé teorie do nového světa. Modely legitimity nerovnosti, které v případech západních zemí byly spíše popsány *statu quo* a o jejichž původu a vývoji bylo možné pouze spekulovat, tak mohou být nově obohaceny o dynamický prvek. Jak napsal Mareš s Rabušícem, po roce 1989 se v naší společnosti objevilo nové bohatství a nová chudoba (Mareš a Rabušic 1996: 297) a je logické, že vyžadují „nové pohledy“ Nové prvky společenského života a nová sociální zkušenost zřejmě mě povodou i k proměně celé řady postojů.

V této kapitole chceme pojednat o legitimitě nerovností v měnící se české spo-

lečnosti. Nevýhname se ani exkurzám do stabilních západních společností a do zemí, které podobně jako Česká republika prošly marxistickým experimentem s destrukcí (Lenski 1978). Základní teorie, jež zde používáme, mají své kořeny v západní sociologii 70. a 80. let. Budeme ovšem uvažovat i jejich modifikace navržené v nedávné době s ohledem na vývoj postkomunistického světa. Zároveň ukažeme změny, jimiž prošly postoje české populace k chudobě, bohatství a úspěchu a pokusíme se tyto změny označit. V této části přidáme nezbytné mezinárodní srovnání. Poslední částí našeho rozboru budou důsledky odlišného sociálně-ekonomické dopad těchto názorů o původu chudoby a bohatství a následně prozkoumáme dopad těchto názorů ve sféře politiky. Jinými slovy, chtěli bychom na problémů vinnání chudoby a bohatství ukázat vývoj „ideologického myšlení“ (srovnej Evans 1997, Jacoby 1995) v české populaci.

Vrátme se ale nyní ke dvěma stránkám legitimity nerovnosti tak, jak jsme je nastíjnili o několik odstaveců výše. Šlo jednak o obecnou hodnotovou shodu občanů o principech, na jejichž základě jsou bohatství a úspěch morálně přijatelné, jednak o přesvědčení, že tyto principy ve společnosti skutečně docházejí svého naplnění.

Odpověď na první otázku, totiž podle jakých kritérií dosahovat úspěchu (ať již vyjádřeného ve formě peněz nebo jinak), dal razantním způsobem historikové převař. Tehdejší československou společností zaznělo volání po rovných šancích pro každého. Toto volání v skrytém doprovázela víra, že je správné, aby se postavení ve společenské hierarchii odvíjela od individuálních zasluh, víra, že bude-li mít každý svůj osud pevně v rukou, nemůžeme se v budoucnu nemít všichni lépe, víra, že se na trhu práce mají hodnotit schopnosti a výkon a ne politická loajalita a respekt ke shora určeným principům rozdělování. Otázka druhá, totiž do jaké míry panuje v české společnosti shoda o tom, že jsou tato pravidla skutečně uplatňována, je základním tématem tohoto textu. Pátráme se tedy, kde čeští občané hledají zdroje nerovnosti a úspěchu. Věří, že v naší společnosti zdomácněl princip individuálních zasluh a to, že je někdo bohatý anebo chudý, závisí jen na jeho snaze, vzdělání a pracovním nasazení, nebo převládá tak často vyzývané přesvědčení, že k bohatství vede cesta temná a že za úspěchem se skrývá cosi nepřichvilného?

7.2 Ekonomické nerovnosti a jejich legitimita

Dnes je téměř povinnou součástí každé dobře napsané učebnice sociologie kapitola o sociálních nerovnostech a společenském rozvrstvení. V každé takové kapitole se opakují tvrzení, že nerovnosti mezi lidmi jsou univerzální vlastností všech společenských uspořádání. Jinými slovy, není z moderní doby ani z historie známo uspořádání vyznačující se naprostou rovností všech svých členů. Podle Lenského (1966), klasika výzkumu sociální struktury, jde v moderních společnostech zejména o nerovnosti v distribuci a přístupu jednotlivců a celých skupin k hmotnému bohatství, moci a prestiži. Je tedy zřejmé, že ekonomické nerovnosti, o kterých zamýšlíme pojednat, jsou jen jedním z aspektů, podle kterých můžeme společnost stratifikovat.

Jejich význam spatřujeme zejména ve třech rovinách (srovnej Večerník 1998b 113):

1. v rovině individuálně motivační představuje bipolarita chudoby a bohatství je den ze základních motorů lidské motivace a rozvoje lidské společnosti vůbec;
2. z hlediska sociálního je diferencovaná distribuce bohatství důležitým odlišným společenských skupin; diferenciací ale zároveň vede k vzájemné funkcionální závislosti;
3. co se týká významu ekonomických nerovností, zdůrazníme v našem kontextu tezi Lipsetovu: z hlediska politického mají nerovnosti a především jejich vnitřní vliv na politické preference a stabilitu režimu (viz např. Lipset 1966 61-67).

Nerovnosti se ve společnostech stávají problematickými pouze v okamžiku jestliže je nelze uspokojujícím způsobem obhájit. Zatímco v převážně většině kultur byli lidé považováni za tvory přirozeně nerovné - *homo hierarchicus*, moderní doba s sebou přinesla ideál sociální rovnosti, původně v podobě rovných šancí získat sociálně oceňované statky, prosazované zejména nově vzniklou a emancipací pace chudobou buržoazii, později modifikované do podoby práva na stejný podíl na vzácných zdrojích, tedy podoby rovnosti ve výsledku.

Tepřve modernost zrozený sítet faktické sociální nerovnosti s ideálním rovností dává smysluplnost pojmu sociální spravedlnost. Řekněme, že jin rozumíme poža davek na určitým způsobem organizovanou distribuci materiálních hodnot, společenského postavení, prestiže, odměn a sankcí. Pokud otázku spravedlnosti zůži me na problém rozdělení materiálního (penězi vyčíslitelného) bohatství, tedy na otázku kdo, co a za kolik má dostat, můžeme mluvit o distributivní spravedlnosti. Ta je podle Homanse (1974) vždy založena na předstávě proporcionality mezi vstupy a výstupy, mezi investicí a ziskem.

Členové společností, dokonce i ti, kdo jsou v rámci daného uspořádání znevýhodněni, mají vždy tendenci nerovnosti nějakým způsobem ospravedlnovat. Jestliže taková ospravedlnění selhávají, stratifikační systém ztrácí legitimitu. Mohl bychom tedy říci, že legitimita je *takové uspořádání, které přijímají i ti, kdo jsou v jeho rámci znevýhodněni*. Opustíme-li ideálně typický předpoklad absolutní legitimity, dovoluje nám taková definice usuzovat z míry přijetí nerovnosti na míru její legitimity.

Způsoby, jimiž je legitimita systémů udržována i přesto, že to jde zdánlivě proti individuálnímu zájmu, lze na úrovni individuálního vědomí popsat dvěma principy: *principem rovnoběžy* (tedy principem rovnoběžy mezi „vstupy“ a „výstupy“ in dividualního usilí - *equity principle*) a podle *principu statusového přisuzování* (*status attribution principle*).

Podle prvního principu má každá investice, každý příspěvek ke společné činnosti, ať už ve formě vynaložené energie, peněz nebo přijaté odpovědnosti, věs k většímu podílu na konečném zisku. Tento distribuční princip byl popsán a empiricky doložen na příkladu malých skupin (Leventhal et al. 1972, Homans 1974) je ale zřejmě přijatelný i jako součást teorie legitimity na makroúrovni (Lerne 1975, Walster a Walster 1975).

Teorie statusového přisuzování (*status attribution theory*) (Berger et al. 1972 Webster a Driskel 1978) ukazuje, jak jedinec ze známých statusové relevantních charakteristik usuzuje na hodnoty charakteristik neznámých, přičemž se snaží za

7.3 Proc jsou chudí chudí...

chovat vlastní kognitivní konzistenci. Retrospektivně tak z momentálně pozorovaných odměn usuzuje na velikost minulých příspěvků, které, jak předpokládá, k této získání vedly. Celý proces určující odpovídající výši odměn je pak vlastně cirkulární (Cook 1975), což usílí v sebereprodukčnosti (*self-reinforcement*) celého legitimizačního procesu.

Dokonale legitimní souhrn nerovnosti by v případě platnosti těchto dvou tezí byl z jednostranných pozic na společenského žebříčku vnímán asi takto: „Bohatí a mocní si myslí, že si své výhody zaslouží, a chudí a bezmocní vidí jejich výhody jako sice nepřijemné, nicméně ospravedlněné“ (Della Fave 1986b: 479).

I přes už zmíněnou sebereprodukční povahu procesu, v němž vzniká a je udržována legitimita, musíme připustit možnost jejího ohrožení. Může se tak stát buď v případě, kdy selže reprodukční mechanismus legitimizace (za jistých okolností k tomu skutečně může dojít, neboť se, jak Della Fave zdůrazňuje, nejedná o dokonale uzavřené kauzální řetězce) nebo v případě, že se za určitých okolností vytvoří distrubuční protinorma založená nikoli na zásluhovém, ale na rovnostářském principu (Della Fave 1986b: 480).

Takovou okolností podvívající univerzality přesvědčení o legitimitě zdrojů ekonomických nerovností by, jak navrhuje James Kluegel, mohla být masovější zkrácenost některých segmentů populace s chudobou a nezaměstnaností během hospodářské recese či stagnace (Kluegel 1987). Robinson a Bell se pokusili již dříve shrnout tendenci některých sociálních skupin k rovnostářství na základě tří hypotéz: *hypotézy o neúspěšnosti (underdog hypothesis)*, ve které, podobně jako později Kluegel, předpokládají silnější rovnostářství nižším sociálním skupinám; *osvícenecké hypotézy (enlightenment hypothesis)*, podle níž by silnější tendenci k rovnostářství měli mít vzdělanější lidé; *hypotézy ducha doby (Zeitgeist hypothesis)*, která se pokouší vysvětlit nárůst rovnostářství jako dlouhodobou tendenci v západní společnosti (Robinson a Bell 1978). Druhé dvě ze zmíněných domněnek se ale jeví poněkud sporné. Adam Szirmai při pokusech o vysvětlení tendence k egalitarianismu (*tendency to equalize*) našel při analýzách datových souborů získaných na konci sedmdesátých a začátku osmdesátých let jednoznačnou oporu pouze pro první z nich (Szirmai 1986: 165). Jiní autoři později podpořili i tezi o osvíceneckém vlivu vzdělání, která je *de facto* jejím pravým opakem (Kluegel a Matějů 1995).

Vezměme první případ: vznik distribuční rovnostářské protinormy by měl být značně sociálně specifický a egalitarianismus by se měl udržovat převážně v nižších statusových skupinách. Přesto ale vznik takové distribuční protinormy nemusí nutně znamenat odmítnutí normy původní. Obě mohou, jak obhájí teorie rozděleného vědomí (*split-consciousness theory*), existovat paralelně, jako kádyby, obranné řešení, zaujímaly oddělené části lidského vědomí (Lane 1962). Ve výzkumné praxi to znamená, že oba tyto přístupy nelze uspořádat na jednom kontinuu, kde by snad nimi mohli existovat vztah nepřímé úměry (tzn. že čím více by se jeden přístup posiloval, tím více by se druhý oslaboval), ale musíme taková kontinua hledat dvě.

Galbraith (1967: 302) píše, že moderní chudobu lze rozdělit zhruba na dvě kategorie. Na jedné straně je to chudoba, která je skutečně, jak předpokládají liberálně smýšlející lidé, důsledkem nějaké osobní vlastnosti postřehného jedince (může to podle něj být nedostatkové vzdělání, alkoholismus, neschopnost přizpůsobit se tempu a disciplíně moderního hospodářského života nebo třeba duševní méněcennost). Takto způsobenou chudobu můžeme skutečně přičíst na vrub ječ notlivci, protože už pouhý fakt, že se jí mnoho jiní dokázali ubránit, svědčí o tom že není nevyhnutelná.

Na straně druhé bychom mohli doložit existenci fenoménu, který Galbraith nazval „oblastní chudobou“ (*regional poverty*). Tu nemůžeme vysvětlit jednoduchou nepříslušností jedince. O jednostranném človetku můžeme prohlásit, že je neschopný, není ale správně tak označovat lidi v celém kraji. Lidé postřehni „oblast chudobou“ jsou podle něj tak či onak obětmi prostředí, ve kterém žijí.

Velmi podobným způsobem rozdělili názory na příčiny chudoby v americké společnosti Kluegel. Převážná část americké populace v letech 1969 až 1980 přisovala vznik chudoby na účet samotných chudých (špatné hospodaření s penězi, nedostatečná snaha, nedostatek schopnosti a talentu, špatná morálka a opilství). Přesto ale ani chudoba pocházející ze strukturálních zdrojů (nedostatečně zjištěný přístup ke vzdělání, nízké mzdy v určitých odvětvích, nedostatek pracovních míst, předsnudky a diskriminace...), jakkoli se jednalo o názor méně část, nebyla úplně opomítnuta (Kluegel 1987).

Případ obviňování chudých (*blaming the poor*) je svým obsahem v souladu s dominantní distribuční ideologií (*equity*). Sklon k tvrzení, že chudoba pochází ze zdrojů, které jsou mimo rámec možné kontroly jednotlivce (*blaming the state*), naznačuje příklon ke konkurenční rovnostářské protinormě. Navzáme tyto dvě přístupy k chudobě jako *chudobu zaslouženou* (skrze osobní selhání) a *nezaslouženou* (selhává ekonomický systém).

Lewis (1968) navrhuje ještě třetí, nazvěme ji *fatalistickou*, odpověď na otázku proč jsou chudí lidé vlastně chudí. Jeho tezi o „kulturně chudobě“ bychom pr náš účel mohli shrnout asi takto: kultura chudoby je mezigeneračně předáván neschopnost využít nabízejících se možností. Samotná osudová smůla skrytá v tom, že se člověk narodí v prostředí, kde taková kultura vládne, v sobě s velkou jistotou implikuje, že toto prostředí v průběhu dalšího života neopustí.

¹ Tenkrát všechny národy byly po celou známou moderní historii chudé, argumentuje Galbraith, výjimka mezi nimi tvoří až posledními několika generacemi v části světa obývané Evropou a jejími potomky. Tato přezíra byla všeobecně rozšířeným jevem: z obecného příjmu se stal případ speciální, a proto nabýval problém chudoby své zvláštní moderní podoby (Galbraith 1967: 300).

Starý ekonomický svět „železného zákona mzdyového“ byl postupně nahrazen světlem ekonomické zásluhy. Mzda zde už není určena standardem obyčejných životních podmínek, ale mezinárodními produkty, který závisí na vzdělání a speciálních zručnostech jedince. Protože je pro jejich získání nutné vynaložit u čisté investice, začíná převládat docela přirozený názor, že by, podobně jako třeba pítka, měly nést rent (Galbraith 1967: 53).

Ve společnosti tradiční politikát ekonomie, společnosti tržních sil a volné konkurence, ve společnosti laissez faire, má být společenská nerovnost výsledkem různé úspěšnosti v hospodářské soutěži. Schopnější, efektivnější a pracovitější dělníci i podnikatelé jsou automaticky odměněni, stejně jako jsou neúspěšnější potrestáni pro svou neschopnost nebo netečnost.

V tomto případě se pohybujeme v poněkud odlišné rovině uvažování, nepřesnějším tohž v daném okamžiku o tom, jak chudoba vzniká, ale o tom, jak je udržována, a stojíme do jisté míry mimo natrnutou dichotomii individuum-systém. Přesto ale musíme takový názor vzít v úvahu. Musíme tak učinit tím spíše, že se jedná o názor vyjádřený populárním heslem, že je třeba „rozetnout bludný kruh chudoby“. Na rozdíl od předcházejících dvou případů je zde ale těžké nalézt vazbu k nějakému politickému směru nebo společensky rozšířené ideologii; skoncování s chudobou, rozetnutí jejího „bludného kruhu“ tohž slibují liberálové i socialisté vlastně od nepaměti (Novak 1992: 250-251).

7.4 ... a bohatí bohatí

Pokud se budeme pohybovat ve světě ekonomické zasluhovosti, vystátíme s jednoduchým tvrzením: bohatí se o své bohatství zasloužili nebo chtěli-li: „majetek je odměnou svého tvůrce“ (Galbraith 1967: 56). Takový svět je ale světem omezeným a mnoho na něj již nevěří. Egalitarianismus zde bude opět hrát svou roli a odmítne uznat legitimní bohatství. V jeho dikci je bohatství vlastně důsledkem špatně organizovaného ekonomického systému: vlastníkům umožňuje nespravedlivé zisky v podobě nadhodnoty získané na úkor pracovní síly. V radikální podobě potom může takový přístup vést až k naprostému odmítnutí soukromého vlastnictví: „Vlastnictví je loupež“ říká Proudhon citovaný manželi Friedmannovými (Friedman a Friedmannová 1991: 5).

Třetí možný zdroj bohatství nabízí svým výkladem teorie kapitálů a jejich konverzibility Bourdieu (1986). Sociální kapitál v podobě nejúžasnějších známostí a kontaktů může znamenat přínos v podobě směny služeb a protislužeb, ale může vést i k přímému ekonomickému profitu. Na konkrétním případě bývalých nomenklaturních kádřů a vlivu jejich sociálního kapitálu na ekonomický úspěch byla tato teze prověřena i v podmínkách postkomunistické transformace (Matějů a Lím 1995).

Shrneme tedy, jaké teoretické hypotézy vyplývají z toho, co jsme až dosud řešili: domníváme se, že existují tři možné a alternativní výklady zdrojů chudoby (*hypotéza 1*): individuální zasluby, strukturálně systematické příčiny a fatalistický výklad špatného místa narození - i bohatství (*hypotéza 2*): bohatství zasloužené, nezasloužené a bohatství pocházející ze sociálního kapitálu. Přínejmenším první dva páry z každé trojice mají své předpokládané protějšky v lidském vědomí (v podobě distributivních ideologií), ale i v praktické politice či v rovině politických idejí. Dokonce bychom mohli říci, že stejně jako jsou v reálném životě neoddelitelné pojmy chudoby a bohatství, neboť oba tvoří jen dvě strany jedné mince zvané ekonomické nerovnosti,² je možné spojit názor o individuálních příčinách bohatství s přesvědčením o týchž příčinách chudoby (*hypotéza 3*) a obdobně přesvědčení o systematických zdrojích chudoby s přesvědčením o nepoctivě, díky systému nabytém bohatství (*hypotéza 4*).

² Jsme přesvědčeni, že není účelné oddělovat oba pojmy: chudoba je jen převrácenou stranou bohatství a naopak, a jakmile se jedná o obou stran změny, druhá nemůže zůstat nezměněna. Jak napsal Maresš s Rabušicem: „Chudoba a bohatství jsou komplementární pojmy“ (Maresš a Rabušic 1996: 297).

7.5 Chudoba a bohatství v transformaci

Ve společensky stabilní zemi, jako jsou například Spojené státy, platí, že zásluhový (individuální) distributivní princip je v pozici dominantní a rovnostářský (systemový) v pozici konkurenční distributivní ideologie a oba mají svou specifickou vazbu na sociální strukturu (Ritzman a Tomaskovic-Devey 1992). Podobnou vyhraněnost ale stěží můžeme očekávat v zemi, která prochází společenskou transformací. Právě přechod od dominantní rovnostářské ideologie k ideologii zasluhové je jednou z charakteristických postkomunistických společenských proměn v období mezi pádem jedné a ustavením druhé, tedy v průběhu samotné „revoluční etapy vývoje“, se legitimní nového politicko-ekonomického systému neodvzají ani tak od *individuální*, jako spíše od *kollektivní mobility* (Wesolowski a Mar 1986a, 1986b). Společnost se tedy výrazně diferencuje podle subjektivně vnímané proměny vlastních *životních šancí* (Dahrendorf 1979) a vyhraněnými nosiči distributivních ideologií se stávají obdobně definované segmenty populace. Tj. k v průběhu transformace zaznamenali výraznou pozitivní změnu vlastních životních šancí, se budou řídit spíše k zastáncům meritokratických principů rozdělující a ti, kdo proměnu svých životních šancí vnímají negativně, se budou kloubit spíše k rovnostářskému, systemovému principu. Staré rovnostářství je tedy vytlačováno zasluhovostí, která přinejmenším na počátku transformace nemá charakter, jež jí náležel podle Della Favého schématu (Della Fave 1980, 1986b).

Distributivní principy v transformující se společnosti tedy zřejmě nemohou vykazovat vzorce typické pro relativně stabilní společnosti západního typu. V zásadě n lze s jistotou určit, zda se v pozici dominantní distributivní ideologie nachází spíše princip rovnováhy (*equity*) nebo rovnostářství (*equality*). Přitom transformace i z povahy věci nebude skončena, říkájí Wegener s Liebigem, dokud distributivní principy nezískají svou strukturu a konzistenci obdobnou té, kterou lze najít v zpadních zemích (Wegener a Liebig 1995: 258). Krystalizace obou norem distributivní spravvednosti jak ve vztahu k sobě navzájem (v podobě jejich negativní korelace), tak ve vztahu k sociálnímu statusu je doložena v předchozí kapitole (viz kapitulu 5). Zároveň ale dochází k proměně původně převážně subjektivně definovaných společenských skupin (mohli bychom jím říkat „*vítězové*“ a „*porazení*“ postkomunistického vývoje - viz Matějů 1996c, Wink-Lipinski 1994b) a jejich pozitivní očekávání společenského a ekonomického vzestupu se pomalu mohou stávat realitou. Zdá se tedy, že na počátku transformace bude subjektivní sociální postave dominantním determinantem přijetí individuálního nebo systematického výkladu nerovnosti: čím výše po subjektivně vystavěném společenském žebříčku půjdeme tím spíše bychom měli zaznamenat inklinaci ke zdůvodňování nerovnosti na základě individuálních zásluh a oslabování tendence připisovat nerovnosti na úč systému (*hypotéza 5*).

Pokud je pravdou, že jde česká společnost cestou, která by jí měla uvést do roviny západních společností, měli bychom postupně zaznamenat nárst sociální uverzality zasluhového principu. Ideálnětypicky by nakonec mělo být vysvětlení rovnosti individuálními zasluhami nezávislé jak na subjektivním, tak na objektivním sociálním postavení (*hypotéza 6*). Obvňování systému by se oproti tomu mě ukazovat jako stále silnější přípony k nízkému (objektivnímu i subjektivnímu) sociálnímu postavení (*hypotéza 7*).